

Олена ТИХОНЮК
*аспірантка,
Київський державний
інститут декоративно-прикладного мистецтва
та дизайну ім. М. Бойчука*

СХІДНО-ПОДІЛЬСЬКА ВИТИНАНКА КІН. XX – ПОЧ. XXI СТ. ТРАДИЦІЇ ТА НОВАТОРСТВО

Східно-подільський регіон витинанки — один з небагатьох в Україні, що зберіг своє значення до наших днів. Саме на його прикладі ми можемо прослідкувати безперервність народних традицій, стилістичну, образотворчу та тематичну видозміну цього виду мистецтва. Зацікавлення витинанкою передається тут з покоління в покоління. Новаторські пошуки сучасних митців, базуючись на міцних традиційних засадах, зберігають національні та, навіть, регіональні особливості. Такий „живий” діалог традиційного народного мистецтва з професійним можливий завдяки активній діяльності народних майстрів, у пам’яті яких ще збереглися прикрашені паперовими візерунками інтер’єри подільських хат.

Перші відомості про поширення та характерні особливості народної подільської витинанки ми дізнаємося з праць А.І.Зарембського „Народное искусство подольских Украинцев” [4] та Володимира Гагенмейстера „Настінні паперові прикраси Кам’янецьчини” [1]. Останній подає такі відомості про основні мотиви та форму кам’янецьких паперових прикрас: „Зміст витинянок доволі різноманітний, але переважають мотиви геометрійно-симетричного характеру — розетки або т. зв. „зірки”, елементи яких часто запозичені з рослин ... чому вони й мають спільну назву „квітки” [...] Подвійно складений папір дає прості симетрії витинянки дерев, вазонів і птахів. На кілька разів складений папір дає ритмічний ряд фігурок хороводу...” [1,4]. Що ж до технологічних особливостей автор зазначає: „При вирізуванні приступають до роботи без попереднього малюнку, орудуючи лише ножицями, що поступово дає певність, а

уникнення деталей з чисто технічних передумов, природно, відводить вирізуванню царину переважно декоративного, орнаментального мистецтва” [1, 5].

Певний відхід від традицій паперового декору на Поділлі фіксує Борис Бутнік-Сіверський у виданні „Українське народне мистецтво. Живопис” (1967р.): „В наші дні „витинянки” стали наліплювати не тільки на стіни, а й на окремому аркуші паперу [...] Дуже цікаві витинанки з Кам’янецьчини. Одна з них становит жанрову сцену — ілюстрацію до „Казки про попа і його наймита Балду” О.С.Пушкіна. Інша — сільський інтер’єр, в якому відтворений типовий для даної місцевості мотив настінного розпису” [15, 19].

Окремий розділ мистецтву народної витинанки на Поділлі присвячений в книзі Нарціса Кочережко „Сонячні барви” (1978). Окрім стилістичних та технологічних особливостей цього виду мистецтва описано також обрядово-ритуальне значення різних типів паперових прикрас („Врожайна”, „Весільна”, „Заквітчана”) [9, 33]. Автор звертає увагу на кольорову гаму народної витинанки та на способи тонування паперу: „Для витинанок беруть папір — переважно типу газетного, фарбують його в червоний, рожеви, синій, зелений кольори, а також користуються жовто-червоною вохрою. Багатокольорові витинанки ріжуть спочатку з білого паперу, а потім фарбують окремі деталі композиції” [9, 34]. Велику увагу автор приділяє особистостям «витиначів” с. Саїнка (Могилів-Подільського р-ну) та довколишніх сіл. Зокрема, відмічено великий внесок, що зробив у для відродження та розвитку подільської витинанки учитель місцевої школи Олександр Салюк [9, 38]: „У місцевій школі щороку влаштовують виставку витинанок. Потім вона переїздить у районний Будинок культури. Саїнські витиначі експонують свої твори на багатьох художніх виставках. Їх витинанки є у музеях та приватних колекціях Вінниці, Харкова, Львова, Києва та інших міст” [9, 40].

„Локальні особливості подільської витинанки викристалізуються на початку ХХ століття.” — зазначає у своєму дослідженні „Українські витинанки” Михайло Станкевич, —

„Паперові прикраси Поділля відзначались різноманітністю композиції та наявністю в їх орнаментичі зооморфних та антропоморфних мотивів”. Особливо автор наголошує на популярність зображення різноманітних птахів, що „в уявленнях народу ... символізували сонце і світло, служили „посередником” між людиною і небом” [12, 45]. „Характерною для східного Поділля була композиція „дерева”, „дуба”. Його ніколи не зображували реалістично, а таким же узагальненим символом, як і весь орнаментальний світ образів народного мистецтва” [12, 44]. „На художні особливості давніх витинанок подільського регіону і їх місце в системі хатнього декору впливали надзвичайно поширені орнаментальні композиції у формі квадрата, розетки, зірки тощо” [12, 46]. Найбільшим піднесенням витинанки на Поділлі відзначені в середині ХХ століття. „Популярність цього виду мистецтва посилилася після проведення в Києві виставки „Саїнські витинанки” (1969), завдяки Олександрові Васильовичу Салюку, який зібрав для цієї виставки кращі твори односельчан. Виставка відкрила імена багатьох самобутніх майстрів. У 1970-х рр. не було жодної республіканської виставки народного мистецтва, на якій би не експонувались витинанки з Вінницької області [12, 87-90].

Графіка витинанок Олександра Салюка чітка й лаконічна. Стилістика близька до традиційної орнаментики. Твори майстра насичені народною символікою. У його доробку ми знаходимо різноманітні варіації „дерева життя”, традиційні зооморфні зображення птахів, характерні для Поділля витинанки-розетки. Та, разом з тим, художник вносить у свої твори багато індивідуальних рис. „На основі давніх подільських витинанок О.Салюк розвиває нові орнаментальні мотиви, впроваджує сюжетну композицію й сучасну тематику” [12, 89]. Як зазначив видатний український художник Василь Касіян: „Вони (родина Салюків) прагнуть розвинути традиції стародавньої витинанки. Ось нова витинанка-картина, яка захоплює своїм оригінальним вирішенням. Таких витинанок у Саїнці раніше не робили” [7, 90].

Ще більш характерними індивідуальними рисами відрізняються твори заслуженого працівника культури України Марії

Руденко, що мешкала в с. Слобода-Яришівська неподалік від Саїнки. Важко переоцінити внесок цієї талановитої витинаньниці у розвиток витинанки на Поділлі. Багато сил майстриня потратила на збір етнографічного матеріалу. Її метою було відродження та впровадження в сучасне життя давніх традицій. Хоча її витинанки вже далекі від лаконізму і знаковості паперових прикрас початку століття, майстриня використовує композиційні засоби та технічні прийоми, які мають регіональні ознаки. „М.Руденко віддає перевагу одинарним одноколірним візерункам, що найбільш характерні для Поділля... Папір для витинання вона згортає вдвоє або вчетверо, внаслідок чого утворюються візерунки традиційної рапортної будови... Творчість М.Руденко охоплює значне коло тем, показує широкий діапазон художньо-образних можливостей витинання, єдність традиційних принципів композиційного рішення з новаторськими” [12, 90, 91]. „Витинанки цієї талановитої жінки — це тонке казкове мереживо квіткових сюжетів. Плідно працює майстриня і над створенням складних жанрових композицій” [5, 3].

Популяризації подільської витинанки кінця ХХ – поч. ХІХ ст. сприяє видання тематичних збірок, таких як: „Майстри витинанки”, „Витинанки Східного Поділля”, тематичне видання часопису „Світлиця”, „Майстри декоративно-прикладного мистецтва Хмельниччини” та інші. Ці джерела висвітлюють творчість більше тридцяти майстрів.

Досвід народних майстрів Вінниччини, безперечно, не міг не відобразитись на творчості сучасних художників.

Надзвичайно багатий творчий доробок родини Альошкіних, що мешкають у с. Букатинка на Вінничині. Витинанки Людмили — сповнені древньою дохристиянською символікою. Якщо стилізація раніх творів більш близька до реалізму (вони насичені мілкими деталями і мають навіть дещо розповідний характер), то згодом вона доходить майже до знака-символа. Стилізовані зооморфні зображення, витяті з єдиного складеного вчетверо аркуша паперу, утворюють ритмічну орнаментальну композицію сакрального змісту. У серії робіт „Земля”, „Повітря”, „Вода”, „Вогонь” художниця оперує пластикою лінії, символіз-

мом кольору та ритмом. Посилює образність та містичність творів затоноване власноруч тло.

Витинанки професійного скульптора Олексія Альошкіна не перенасичені засобами виразності — це одноколірні силуетні зображення, витяті з цілого аркуша із застосуванням дзеркальної симетрії. Так само як і в творах дружини, в О.Альошкіна переважає язичницька тематика. Такі роботи як „Оберіг”, „Молитва”, „Ведун” розкривають бачення міфологічних образів сучасним митцем.

На обійсті Альошкіних у невеличкій мазаній хатині створено своєрідний музей витинанки. Тут зібрані роботи членів родини, гостей, серед яких такі знані в Україні витинанкарі як Сергій Танадайчук та Андрій Пушкарьов, а також роботи згаданих народних майстрів О.Салюка та М.Руденко. Але більшість експонатів музею — це роботи учнів Л.Альошкіної. Вони вражають своєю щирою дитячою простотою і разом з тим неочікуваними цікавими композиційними рішеннями. Але, найголовніше, що в них ми бачимо жваве зацікавлення дітей до техніки та їх сміливі експерименти з формою та кольором. Це дає право нам окреслювати нові перспективи східно-подільської витинанки і говорити про її майбутній розвиток та еволюціонування.

Слід, також, відзначити такий центр подільської витинанки, як м. Могилів-Подільський. Окрім збереження традицій тут стимулюється розвиток та розповсюдження цієї техніки. Місцеві майстри — Марія Гоцуляк, Оксана Городинська, Тетяна Мороховець, Людмила Сорочинська, Юрій Кафарський та інші — не обмежують себе стилістикою та засобами виразності [5, 3]. Хоча й переважає характерна для традиційної витинанки дзеркальна симетрія та монохромність, все частіше з'являються кольорові асиметричні твори. Подекуди навіть створюється ілюзія простору.

Кожен з цих митців — яскрава індивідуальність. Кожен митець розкриває близькі йому теми. Це і народні традиційні мотиви, і філософські роздуми, обрядові та релігійні дієства, і міфо-поетичні образи, місцеві пейзажі та фантастичні рослини. „Мої витинанки — то опоетизоване, зведене до лаконічності

символів віддзеркалення природи, краса людських стосунків, філософія предків, передана у циклі „Українські свята і обряди” (М.Гоцуляк) [13, 8].

За висловом сучасних витинанкарів, таких як М.Гоцуляк, О.Городинська, їхнє зацікавлення витинанкою було пов’язане зі знайомством з місцевими народними майстрами, зокрема М.Руденко. Деякі з них ще були свідками того, що витинанками прикрашали хату. Вони згадують, які саме частини інтер’єру декорувалися і якими мотивами: „А над тим вікном — пожовкла фіранка, витята моєю матінкою зі звичайної газети... А на комині тієї печі — витяті з кольорового паперу півники і сонечко” [13, 8].

Культивують витинанку, наряду з писанкою, в місцевій художній школі. „Викладач Юрій Кафарський характеризує витинанку як „відчуття народних першоджерел, систему узагальнень, символів і всіх тих складових, що спонукає до творчості” [13, 11]. Ще один витинанкар-педагог — Людмила Філінська. Майстриня, як і Ю.Кафарський, Л.Сорочинська та ін. знайшла у техніці витинанки образно-пластичні можливості, які просто і доступно можуть донести до дітей творчі засади.

У цьому ж місті знаходиться, поки що, єдиний в Україні Музей витинанки. За ініціативою адміністрації музею вже відбулося чотири всеукраїнські симпозиуми з мистецтва витинанки (1993, 2002, 2005, 2008 рр.). Їхнє значення для вивчення основних напрямків розвитку цієї техніки важко переоцінити. За висловами самих місцевих майстрів — на симпозиумі вони мають змогу ознайомитись з творчістю витинанкарів зі всієї України. Це значно розширює межі власного бачення витинанки, піднімає мистецький рівень та спонукає до творчих експериментів. Видані з цієї нагоди каталоги знайомлять нас з творами та особистостями митців. Що особливо слід відмітити, то це з кожним роком збільшення серед учасників професійних художників і, як наслідок, виникнення нових стилістичних тенденцій. Негативним наслідком таких з’їздів можна назвати окремі випадки наслідування чужих мистецьких прийомів, спрямування до неоправданого реалізму та втрата вишука-

ного лаконізму декоративної мови подільської витинанки. Як результат — поступове зникнення регіональних ознак.

Творча концепція витинанкаря Дмитра Власійчука з м. Хмільника — це збереження в роботах рослинних, зокрема квіткових, мотивів. Через зображення різноманітних квітів майстер намагається донести певну символіку твору (пору року, обрядове дійство, місцевість тощо). Зберігаючи домінування мотивів традиційної подільської витинанки, автор змінює їх іконографію та стилістику. Як в окремих елементах, так і загальній пластиці мотиву бачимо міцний зв'язок з природним об'єктом, мінімальну стилізацію та наближення до реалізму. Відсутній тут також монументалізм традиційної витинанки (що можна назвати загальною тенденцією цього виду мистецтва). Натомість роботи мають надзвичайно багату інформативність. Цьому сприяє велика кількість деталей та поділ аркуша на сегменти. Загалом, витинанки Д.Власійчука носять яскраво виражений ілюстративний характер, що вдало використовується майстром у художніх виданнях місцевих письменників («Та понеси з України» Василя Остапова та ін.).

Однією з найталановитіших витинальниць України є хмельничанка Людмила Мазур (1947–2000). Художниця максимально реалізувала себе та розкрила образотворчий потенціал цієї техніки. Її роботи — це в першу чергу ідея, образ, а вже подімвлучне формальне вирішення. Тому для її творчості характерне сміливе експериментування, поєднання витинанки з колажем та аплікацією, зрідка навіть з графікою. Як фаховий художник-монументаліст Л.Мазур привнесла у витинанку власне бачення площини та простору, кольорової гами і композиції.

Прослідкувавши творчий шлях мисткині, можна скласти уявлення про генезу української витинанки в цілому. Перші твори Л.Мазур відображають її жвавий інтерес до традиційної подільської витинанки. Художниця використовує суцільний аркуш чорного паперу, складаючи його вдвоє чи вчетверо. Такі композиції, що вписуються в квадрат чи прямокутник, хоча й вже мають характерний почерк витинальниці, нагадують хатні паперові прикраси минулого. Наступний етап у творчості

художниці репрезентують роботи із серії „Пісні Поділля”. Вони ще виконані із застосуванням дзеркальної симетрії, але вже видно, що майстриня не дотримується її строго. Центральні елементи композицій асиметричні, а подвійне повторення мотивів навколо них асоціюється з відлунням чи ритмом народної пісні. Окрім чорного в роботах з’являється червоний, який у різних аркушах виступає то як основний, то як другорядний. Також художниця використовує витятий з паперу простір. Роботи останніх років життя — це складні багатоколірні композиції. Майстриня вільно оперує пластичними можливостями паперу: силует, ажурність та площинність. Вона поєднує плавні лінії зрізу з мілко посіченими, що більш нагадують штрихи гравюри та з вільною лінією обірваного паперу. Компонуючи окремі шматочки вирізаного паперу в абстрактні композиції Л.Мазур за допомогою співвідношення великих і малих мас, статички та динаміки створює глибокі особистісні образи. Як зауважила мистецтвознавець Галина Гірник: „Людмила не лише осучаснила традиційний вид народної творчості, а й, зберігаючи його самотність, витворила нову мистецьку якість, збагатила витинанку виражальними засобами малярства, графіки, монументалізму, переконливо продемонструвала її станково-образотворчі спроможності [2].

Стилістичний взаємозв’язок витинанки з розписом прослідковується у творчості викладачів Шепетівської художньої школи Лариси Мікурової та Людмили Овсянюк. Композиційне розміщення та характер окремих мотивів у роботах Л.Мікурової запозичені з петриківського розпису. Майстриня ножицями навіть імітує специфіку мазка пензля. Також такому порівнянню сприяє близька кольорова гама та тематика творів. Стриманіша у використанні кольору Л.Овсянюк. Натомість, її роботи максимально насичені різноманітними елементами та мілкими деталями. Дуже близькі до традиційної подільської витинанки твори майстрині з м. Дунаєвець Оксани Цимбалюк: дзеркальна симетрія, мотив дерева життя та зооморфні мотиви. Але, знову ж, помітний вплив досвіду роботи з іншими видами декоративного мистецтва, зокрема вишивки.

Сучасна східно-подільська витинанка йде двома шляхами розвитку. Пеший — це використання та вдосконалення митцями традиційних засобів виразності народної витинанки, збагачуючи її власною стилістикою, пластикою та новітньою тематикою. Характер таких творів коливається міжграничною декоративністю та ілюстративністю жанрових сцен. Зазнають хронологічних змін сюжети та образи, набуває актуальності християнська релігійна і язичницька тематика. Тетяна Цвігун відмічає „... чітко окреслений напрямок розвитку витинанки, для якого важливою є жанрова тема, тобто побудова розповідних сцен на теми певного дійства. Це своєрідні композиції-ілюстрації на теми народних пісень, обрядів тощо” [17, 4].

Другий шлях розвитку — це сміливе експериментування художника з матеріалом, його графічними можливостями. Це виводить витинанку за межі декоративно-прикладного мистецтва. Загальною для всіх наведених прикладів є тенденція до поступової втрати регіональних особливостей.

Традиційна подільська витинанка поступово відходить у небуття з такими народними майстрами як М.Руденко (1915 р. н., с. Слобода-Яришівська), О.Салюк (1927 р. н., с. Саїнка), В.Васильєва (1908 р. н., м. Вінниця) та інші. Основні художні та композиційні особливості у своїй творчості поки що зберігають такі майстри як Л.Шаран (1963 р. н., м. Вінниця), Л.Філінська (1946 р. н., м. Вінниця), В.Драгомир (1970 р. н., с. Саїнка), Л.Концевич (1966 р. н., м. Вінниця), О.Цимбалюк (1964 р. н., м. Дунаївці) тощо. Новітні мистецькі тенденції пов'язані з появою на Поділлі майстрів: М.Гоцуляк (1950 р. н., м. Могилів-Подільський), О.Городинської (1964 р. н., м. Могилів-Подільський). Ілюстративні ознаки та стилістику народного живопису ввібрали в себе твори В.Наконечного (1947 р. н., с. Клембівка), Д.Власійчука (1937 р. н., м. Хмільник), Л.Сорочинської (1960 р. н., м. Могилів-Подільський). Слід також відмітити пропорційне збільшення митців, що у своїй творчості використовують професійні художні навички: Л.Мазур (1947–2000), Л.Мікурова (1947 р. н., м. Шепетівка), Л. та О.Альошкіни (1956 р. н., с. Букатинка), Т.Мороховець

(1960 р. н., м. Могилів-Подільський), Ю. Кафарський (1966 р. н., м. Могилів-Подільський), Л. Овсянюк (1971 р. н., м. Шепетівка), Н. Гуляєва (1978 р. н., с. Рахни), О. Негода (1979 р. н., м. Кам'янець-Подільський).

На прикладі м. Могилів-Подільський можна прослідкувати роль мистецьких осередків у розвитку цього виду мистецтва. Головним чином — це прямий взаємозв'язок поколінь майстрів. Сучасні витинанкарі переймали досвід непосредньо у народних майстрів, творчість яких, у свою чергу, ґрунтувалась на багатій традиції паперового декору подільських хат. Звісно, тут не йдеться про сліпе наслідування. Ажурні прикраси, вийшовши за межі сільського ітер'єру, зайняли своє місце у виставкових залах та музеях. Відповідно розширився сюжетний діапазон, ускладнились композиційні рішення, збільшилась роль кольорових співвідношень. З цим також, пов'язана втрата лаконізму та семантичності витинанки. Та, все ж, разом з певним новаторством, залишається характерна для традиційної подільської витинанки дзеркальна симетрія, не втрачають популярності зооморфні (півні) та рослинні (дерево життя) мотиви, хоча й стилістично видозмінені. На противагу мистецьким осередкам творчість окремих художників має більш яскраво виражений індивідуальний та інноваційний характер. „Ці майстри відверто намагаються вийти за рамки традиційних образів і ведуть пошуки новітніх формальних і композиційних рішень” [17, 4].

Мистецька спадщина активно використовується і переосмислюється сучасними митцями. Синтез традиції та новаторства, національного та індивідуального розширює діапазон художньо-образних можливостей такого, здавалося б, обмеженого у засобах виразності виду мистецтва, як витинанка. На сьогоднішній день розвиток витинанки на Поділлі триває, і треба зазначити її надзвичайно великий потенціал для творчих пошуків та практичного використання. Досліджені явища свідчать про величезне різноманіття індивідуальностей майстрів української витинанки загалом та східно-подільської витинанки зокрема; про те культурне значення, яке набула

ВИТИНАНКА У СУЧАСНОМУ МИСТЕЦЬКОМУ ЖИТТІ.

1. Гагенмейстер В.М. Настінні паперові прикраси Кам'янецьчини.— Кам'янець-Подільський, 1930.
2. Галина Гірник. Людмила Мазур.— <http://ounb.km.ua/rec/cal/ball/html>.
3. Гоцуляк М. Відлетіла горлиця в небесні сади // Народне мистецтво.— 2004.— № 1-2.— С. 56-57.
4. Зарембський А. Народное искусство подольских украинцев.— Ленинград, 1928.
5. Гльчук М. Творці мережаної краси // Майстри витинанки.— Вінниця, 1993.
6. Искусство книги.— Москва, 1975.
7. Касян В. Стелися рушничок // Культура і життя.— 1972.— 20 квітня (За М.Станкевичем).
8. Кізка В. Всесвітньовідому „Софіївку” в Умані прикрашатимуть твори вінницького скульптора // 33 канал.— 2007.— 1 січня.
9. Кочережко Н. Витиначі // Сонячні барви.— Київ, 1978.— С. 32-40.
10. Найден О. Українське народне мистецтво ХХ ст. // Народне мистецтво.— 2002.— №1-2.— С. 12-13
11. Романцов С.В. Витинанки: крок у майбутнє та сучасне.— Шостка, 2006.
12. Станкевич М. С. Українські витинанки.— Київ, 1986.
13. Світлиця. — Вінниця: Вінницький Обласний центр народної Творчості, 2005.
14. Танадайчук С. Витинанки.— Київ, 2000.
15. Українське народне мистецтво. Живопис.— Київ, 1967.
16. Ханко О. Генетична природа традиції та інновації // Народне мистецтво.— 2000.— № 1-2.
17. Цвігун Т. Українська витинанка: каталог творів.— Вінниця, 2002.

Olena Tyhoniuk

Post-graduate student

Kyivan State M.Boychuk Institute of Dekorative and Applied Art

Of Podolsk paper-cuts

The article studies the center of Podolsk cut-out. Local and specific qualities of this art form are described. Tracing the genesis of Podolsk cut-out, the influence of traditional folk cut-out's, modern art events and cultural factors on her evolution. Noted a great role of public events (symposiums, exhibitions, activities of the cut-out museum and specialized circles) in the formation of society.

The author of the article pays special attention to the synthesis of tradition and modern, innovational trends in this kind of art, especially in stylistics, compositional means, themes. It depicts the artistic work of artists of this region in the end of 20-th beginning of the 21 century, their individual identities and common artistic traits.